
Pavle Ignjatović

Sreski odbor Saveza ratnih vojnih invalida u Valjevu (1950–1962)

Cilj rada je da se istraži delatnost Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije na prostoru valjevskog sreza, kroz analizu rada Sreskog odbora, ali i ostalih odbora koji su bili u njegovoj nadležnosti. Za potrebe istraživanja obrađena je arhivska građa iz Međuopštinskog istorijskog arhiva u Valjevu, fond „Savez ratnih vojnih invalida Jugoslavije – Sreski odbor Valjevo”, kao i odgovarajuća literatura. Rad je vremenski ograničen na period od 1950. godine, što je vreme od kada datira arhivska građa o radu Odbora, pa do 1962. godine, kada je Savez ratnih vojnih invalida prestao da samostalno postoji. Istraživanje je pokazalo da je Sreski odbor bio veoma aktivan po pitanjima zaštite ratnih vojnih invalida, njihove rehabilitacije i zaposlenja, kao i brige o njihovim porodicama. Veliku pažnju posvećivao je deci palih boraca i ratnih vojnih invalida. Odbor je sarađivao i sa drugim boračkim organizacijama, nastojeći da položaj svojih članova što više poboljša. Takođe, veliku pažnju je posvećivao izgradnji kulta ratnih vojnih invalida u društvu, kao i negovanju uspomena na Narodnooslobodilačku borbu i pale borce. Ipak, u radu Odbora bilo je dosta propusta. Činjenice da tokom postojanja nikada nije uspeo da naplati kompletnu godišnju članarinu, poveća broj pretplatnika na Invalidski list, pa ni da uspešno sačini evidenciju članova, govore o problemima koji su pratili delatnost Odbora.

Uvod

Osnivanje Saveza ratnih vojnih invalida

Nakon Drugog svetskog rata velika pažnja morala se posvetiti ratnim invalidima, čija se brojnost merila u desetinama hiljada. Primera radi, 1956. godine, više od deceniju od završetka rata, u Jugoslaviji je bilo evidentirano preko 50 000 ratnih invalida iz Narodnooslobodilačke borbe (Kraljevski 1961: 26-27), što dovoljno ilustruje veličinu ovog problema. Zato je, ubrzo po završetku Drugog svetskog rata, 1945. godine osnovan Savez ratnih vojnih invalida Jugoslavije. U postavljanju organizacione strukture Saveza

Pavle Ignjatović (2001), Valjevo, učenik 3. razreda Valjevske gimnazije

postojala su dva osnovna cilja: obezbediti što bolju povezanost sa članstvom i što više ispratiti organizacionu strukturu organa vlasti. Konačnu organizacionu strukturu Savez ratnih vojnih invalida dobio je 1949. godine (Kraljevski 1961: 30).

Osnovne jedinice bile su osnovne organizacije Saveza vojnih invalida, koje su osnivane tamo gde je bilo više od 10 članova. Iznad njih u strukturi su se nalazili opštinski, tj. mesni odbori, iznad kojih su bili, u zavisnosti od administrativne jedinice, sreski, gradski ili reonski odbori. Pokrajine su imale svoje pokrajinske odbore, svaka republika svoj republički odbor, a na vrhu organizacije je bio Centralni odbor koji je rukovodio organizacijom na području cele Jugoslavije (Kraljevski 1961: 31-32).

Važno je objasniti na koji su način osnivači Saveza ratnih vojnih invalida posmatrali njegovo formiranje. Za razliku od zapadnih zemalja, gde su invalidske organizacije osnovane sa ciljem borbe za sopstvena prava, sa čestim protivljenjima stavovima vlade i sukobima koji iz toga proizilaze, u Jugoslaviji su naglašavali da priroda njihove invalidske organizacije nije takva. Naime, invalidi su se u ratu borili i izborili za državu i društvo kakvo su hteli, u kome je država dužna da vodi računa o pravima invalida, što je zagarantovano i ustavom. Stoga je invalidska organizacija u Jugoslaviji osnovana sa ciljem da i sami ratni vojni invalidi učestvuju u procesu rešavanja invalidskih pitanja – da se čuje njihovo mišljenje, čime bi se omogućilo da Savez ratnih vojnih invalida postane jedna od ključnih snaga u razvoju socijalizma (Kraljevski 1961: 22). Članovi Saveza ratnih vojnih invalida mogli su biti svi lični, porodični i mirnodopski vojni invalidi, bez obzira da li su iz NOB-a ili prethodnih ratova. Invalidi učesnici okupatorskih i kvistinskih jedinica nisu mogli biti članovi Saveza (*ibid.*: 26).

Formiranje prvih invalidskih udruženja u Valjevu nakon II svetskog rata

Odmah po oslobođenju Valjeva (septembra 1944) formirana je Komanda mesta na čelu sa Dušanom Novakovićem (Tripković 1974: 10; Jovanović 2001: 248), koja je pristupila normalizaciji života u gradu. Pored Komande, koja je rešavala široki spektar zadataka, osnovani su i drugi organi i formirana nova vlast. Kao organ vlasti formiran je Okružni narodni odbor koji se, između ostalog, posvetio i prikupljanju podataka o ratnoj šteti učinjenoj tokom okupacije. Na osnovu izveštaja o pričinjenoj ratnoj šteti po srezovima, dolazi se do brojke od 2830 za rad onesposobljenih lica na teritoriji tadašnjeg valjevskog okruga (Radić 2007: 203-205).

Pitanje ratnih invalida postavilo se već na samom početku rada Okružnog narodnog odbora. Prioritetan zadatak po oslobođenju grada bilo je snabdevanje stanovništva, sređivanje i organizacija tržišta, prikupljanje pomoći i briga o žrtvama i njihovim porodicama. Ovi zadaci bili su u nadležnosti tzv. Socijalnog odeljenja Okružnog narodnog odbora. Svoju delatnost Socijalno odeljenje je obavljalo kroz tri odseka: odsek za socijalno staranje, odsek za zaštitu matere, dece i mladeži i odsek za invalide i ostale žrtve rata (Radić 1987: 116). Početkom 1947. godine dolazi do spajanja

Socijalnog odeljenja sa Zdravstvenim odeljenjem, i tako nastaje Odeljenje za socijalno staranje i narodno zdravlje. U okviru novog odeljenja postojao je Odsek za socijalno staranje, koji je obuhvatao i Referat za socijalne pomoći, invalide i ostale žrtve rata Sva pružena pomoć bila je pružana u vidu solidarnosti. Smatralo se da je zajednica dužna da se brine o žrtvama rata na takav način da „oni koji primaju pomoć ne okrnje dostojanstvo, već da je prime kao svoje pravo” (Radić 1987: 118). Pomoć ugroženima pružana je na osnovu rešenja, koja su mogla biti privremena i trajna. Za invalide su bila predviđena trajna rešenja. Samo u 1945. godini izdata su 5672 trajna rešenja na području celog okruga (*ibid.*: 120).

Po naređenju Povereništva socijalne politike, pristupilo se osnivanju udruženja invalida. Nakon popisa, utvrđeno je da na području Valjevskog okruga ima 3266 „ličnih i porodičnih invalida”. Osnivačka skupština Udruženja ratnih invalida održana je 29. aprila 1945. godine, kada su za skupštinu izabrana 84 delegata (Radić 1987: 120). Udruženje je tada brojalo 1680 članova. I pored ovolikog broja članova, za udruženje se nije mogla naći pogodna zgrada u koju bi se smestio invalidski dom. Nije poznato kako je i koliko uspešno delovalo ovo udruženje, ali svakako da je njegovim osnivanjem ubrzo po oslobođenju ukazano na značaj pomoći invalidima i ostalim žrtvama rata.

Pet godina kasnije, 1950. godine, formiran je Sreski odbor Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije sreza Valjevo, kada je izabran i Izvršni odbor sa predsednikom, sekretarom i blagajnikom. U Savez su bili udruženi: ratni vojni invalidi, porodice palih boraca, porodice umrlih ratnih vojnih invalida i mirnodopski vojni invalidi. Delatnost ovog udruženja biće proučavana u ovom istraživanju.

Cilj istraživanja. Ovaj rad ima za cilj da istraži delatnost Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije na prostoru valjevskog sreza. Da bi se to postiglo, analiziran je rad sreskog odbora Saveza, kao i svih odbora koji su delovali na njegovoj teritoriji i bili mu potčinjeni. Istraživanje je zasnovano na arhivskoj građi Međuopštinskog istorijskog arhiva Valjevo, fond „Savez ratnih vojnih invalida Jugoslavije – Sreski odbor Valjevo”. Vremenski je ograničeno na period od 1950. godine, od kada datira arhivska građa o sreskom odboru Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije u Valjevu, do 1962. godine, kada je Savez ratnih vojnih invalida prestao da samostalno postoji, utopivši se u novoformiranu boračku organizaciju – SUBNOR.

Rezultati

Briga o invalidima

Primarni cilj postojanja Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije bio je da okuplja i pomaže ličnim i porodičnim ratnim vojnim invalidima. Najčešći oblici pomoći bili su isplaćivanje invalidnine i invalidskog dodatka, upućivanje ličnih invalida na besplatno lečenje, finansiranje lečenja porodičnih invalida, izgradnja i dodela stanova, upućivanje invalida na pre-kvalifikaciju, izučavanje zanata ili doškoloavanje, zaposlenje invalida i sl.

Po pitanju invalidnine ne može se mnogo zaključiti na osnovu dokumentacije koja je ostala za Sreskim odborom. U fragmentima se saznaje da su velika sredstva odvajana u tu svrhu. Tako je, na primer, 1955. godine članovima odbora u Brankovini isplaćeno ukupno 500 000 dinara invalidskih prinadležnosti (MIAV, FSRVI, K-22). Septembra 1958. godine Centralni odbor Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije pisao je svim sreskim odborima obaveštavajući ih o važnim pitanjima. U tom dokumentu može se naći i kolika je bila visina invalidnine: „Lični invalidi od I do IV grupe u iznosu od 3500 do 8500 dinara mesečno, lični invalidi od V do X grupe od 3500 do 5500 dinara mesečno, a uživaoci porodične invalidnine od 1000 do 6500 dinara mesečno.” Takođe, odatle se može saznati da invalidi od prve do pete grupe imaju pravo na invalidninu bez obzira na starost ili radnu sposobnost, a ostali lični i svi porodični invalidi samo ako su stariji od 55 (žene) ili 65 godina (muškarci) ili su potpuno i trajno nesposobni za rad (MIAV, FSRVI, K-24). Za ostvarenje ovog prava bilo je neophodno da budući primalac invalidnine podnese zahtev uz potvrdu o priznanju statusa invalida ili nesposobnosti za rad, kao i uverenja o porezu i prihodima domaćinstva (MIAV, FSRVI, K-24).

Iako je invalidnina bila osnovni oblik pomoći, dešavalo se da neki invalidi budu onemogućeni u ostvarivanju tog svojeg prava. Naime, često se dešavalo da invalidima bude obustavljena isplata invalidnine (pod raznim razlozima), a da oni o tome ne budu obavešteni. Zato je kod Sreskog odbora intervenisao mesni odbor u Pričeviću tražeći da se invalidi ubuduće obaveštavaju o ukidanju invalidnine (MIAV, FSRVI, K-22). Interesantan je slučaj iz 1957. godine, kada je jednom članu osporeno invalidsko svojstvo, na osnovu čega je izgubio i pravo na invalidninu. On se na tu odluku žalio, ali 11 meseci njegov slučaj nije bio rešen, jer se nije znalo ko je nadležan za to. Zato je Sreski odbor intervenisao kod Sreskog izvršnog veća da se to što pre reši, kako bi se ovom članu obezbedio normalan život (MIAV, FSRVI, K-24).

Ostvarenje prava na porodičnu invalidninu takođe je zahtevalo ozbiljno dokazivanje. Tako je 1960. godine Sreski odbor obavestio jednu svoju članicu o svemu što joj je potrebno kako bi ostvarila ovo pravo: „da je muž aktivno učestvovao u NOB-u ili aktivno radio za NOP (što mogu potvrditi partijski radnici koji su tada radili tu kada joj je muž ubijen od četnika), izvod iz knjige rođenih i dokument koji pokazuje da je iza sebe ostavio porodicu (ženu, decu itd.) kao i dokument koji dokazuje da se ona nije preudala” (MIAV, FSRVI, K-26). Nije se smelo dopustiti da invalidninu prima svako, već samo onaj ko to istinski zaslužuje i kome je potrebna. Ipak, čini se da je procedura bila prilično otežavajuća i da je oduzimala dosta vremena i energije.

Izuzetno važan oblik pomoći ratnim vojnim invalidima bilo je lečenje, koje je potpuno ili delimično finansirao Savez ratnih vojnih invalida. Svake godine, Sreski odbor je opredeljavao sredstva namenjena „banjskom i klimatskom lečenju invalida” na Lovćenu, Zlatiboru, Ohridu, Bohinju, u Vranjskoj, Mataruškoj, Vrnjačkoj i Niškoj banji, Banji Koviljači i Soko-banji, a nešto kasnije je otvoreno i specijalno invalidsko lečilište u Ivanjici.

Procedura određivanja invalida za lečenje počinjala je u Beogradu – Glavni odbor prvo bi sreskim odborima poslao određena novčana sredstva i prijavne formulare. Potom je sreski odbor odlučivao o tome kako će rasporediti sredstva i koliko će invalida iz koje opštine biti upućeno na lečenje, nakon čega bi opštinskim odborima prosledio formulare. Po popunjavanju formulara održavali su se pregledi pred komisijom, koja je na kraju donosila odluku o onima koji će biti upućeni na lečenje. Ipak, na samom početku isprečili su se mnogi problemi. Invalidi su se žalili da lekari uopšte ne obavljaju preglede, a jedan član Saveza se žalio kako je bio odbijen od lečenja kada je otišao na pregled u terminu predviđenom za članove Saveza, ali da mu je banja odobrena kada je otišao privatno (MIAV, FSRVI, K-22). Zbog toga je odlučeno da se obrazuju komisije za pregled invalida, u kojima bi bili jedan lekar specijalista, kao i po jedan predstavnik Saveza boraca i Saveza ratnih vojnih invalida, kako bi se uverili da invalidi nisu uskraćeni ni za koje svoje pravo. Ipak, pojavljivali su se novi problemi. Jednom prilikom je Glavni odbor obavestio sve ostale odbore o tome da se invalidi žale kako njihove invalidske organizacije ne žele da ih prijave za lečenje. Skrenuta je pažnja odborima da su u obavezi da svakog prijave na pregled, kao i da naprave evidenciju članova i njihovih brojeva kartona (MIAV, FSRVI, K-23).

Bilo je i nekoliko posebno interesantnih slučajeva kada je u pitanju ponašanje samih invalida. Marta 1958. godine jedan ratni vojni invalid koji je bio ranjen u borbama na Sremskom frontu podneo je zahtev za besplatno lečenje, kako bi mu bio izvađen geler iz noge (koji je tu bio čitavih trinaest godina!) (MIAV, FSRVI, K-24). Tri godine kasnije Sreski odbor je intervenisao kod bolnice, jer je jednom invalidu odbijeno lečenje, iako je imao uput. Ispostavilo se da je on već nekoliko puta tu bio lečen, ali je svaki put otpuštan zbog raznih ispada, a Sreskom odboru je preporučeno da ga pošalju u Kovin, „gde postoji bolnica za njegovu bolest, ali i za živce” (MIAV, FSRVI, K-27). Nekoliko godina ranije zabeležen je jedan posebno human slučaj, kada su predsednik opštinskog odbora Leskovice „i njegova domaćica ustupili besplatno banjsko lečenje drugima iz patriotskih i rodoljubivih osećanja” (MIAV, FSRVI, K-22).

Novčana sredstva kojima je pomagano lečenje invalida rasla su iz godine u godinu. Iako nema jasnog i preciznog pregleda za prvih nekoliko godina rada Saveza, na osnovu pregleda za kasniji period mogu se izvući određeni zaključci. Naime, Sreski odbor je 12. maja 1961. godine dostavio razne podatke Republičkom odboru za NR Srbiju, a među njima i o ukupnim godišnjim troškovima na ime banjskog i klimatskog lečenja u prethodnih pet godina: 1956 – 224 000 dinara; 1957 – 438 000 dinara; 1958 – 548 000 dinara; 1959 – 582 000 dinara; 1960 – 600 000 dinara (MIAV, FSRVI, K-27). Očigledno je postepeno povećavanje sredstava korišćenih u ovu svrhu, što je za rezultat moglo imati poboljšanje uslova lečenja ili povećanje broja invalida koji su koristili ovo pravo. Moglo bi se naslutiti da je i u prethodnim godinama vladala slična tendencija povećanja sredstava, ali to se ne može tvrditi u nedostatku izvora.

Pomoć po pitanju zdravlja nije morala biti isključivo finansijske prirode, i nije uvek morala podrazumevati upućivanje u banju ili na lečenje. Nekoliko puta se dogodilo da je Sreski odbor samo svojim intervencijama uspevao da pomogne svoje članove. Tako je nekoliko puta intervenisao kod proizvođača ortopedskih pomagala koja su bila neophodna nekim invalidima (štace, čarape za protezu i slično), a posebno je bio aktivan po pitanju predlaganja svojih članova za dodelu specijalno podešenih automobila za invalide. Sreski odbor je ovim intervencijama dosta pomogao i mnogome poboljšao život nekih svojih članova.

U procesu rehabilitacije invalida i njihovog ponovnog uključivanja u društvo od izuzetnog značaja bilo je školovanje i prekvalifikacija invalida, upućivanje na izučavanje zanata i, konačno, zaposlenje. Vrlo važno je bilo da i ratni vojni invalidi ne zaostaju u obrazovanju. Ove mere imale su za cilj da im pomognu da poprave svoju materijalnu situaciju usput postajući društveno-korisni građani.

Na samom početku nije bilo puno uspeha. U ranim izveštajima sreću se iskazi kako preduzetnici nisu hteli da prime invalide na izučavanje zanata, otpuštali ih i zamenjivali zdravim osobama. U svom izražavanju stavova po tom pitanju članovi Saveza išli su dotle, da je jednom rečeno čak i da su „invalidi iz službe proterani” (MIAV, FSRVI, K-22). Ne treba misliti da su svi problemi dolazili sa strane poslodavaca, jer je i među samim članovima Saveza bilo dosta otežavajućih okolnosti. U početku se za prekvalifikaciju i izučavanje zanata prijavljivao minimalan broj članova, a i oni su odustajali iz raznih razloga. Događali su se i drugačiji slučajevi – jednom prilikom se Sreskom odboru za izučavanje zanata prijavilo oko dve stotine članova, ali su svi do jednog bili odbijeni, jer su bili bez osnovne škole i nepismeni, a uslov za upućivanje na izučavanje zanata je bio da kandidat ima najmanje četiri razreda škole (MIAV, FSRVI, K-23). U takvoj situaciji, bilo je nužno da mere koje će biti preduzete budu dobro isplanirane. Zato je svemu prethodila analiza činjeničnog stanja. Zaključeno je „da se invalidi vrlo nerado odvajaju od svoje porodice, pogotovu ako su oženjeni, te da smo iz toga razloga mogli vrlo mali broj invalida privoleti da pođu na neki kurs koji je trajao od 3 do 6 meseci, pa bi nam iz istih razloga pridobijanje invalida za izučavanje zanata u trajanju od 18 do 24 meseca bilo još neuspešnije, ako bi ih odvajali od njihovih porodica i slali na izučavanje zanata kroz Invalidski dom u Novom Sadu” (MIAV, FSRVI, K-23). Zato je preporučeno da prekvalifikaciju invalida treba skoro isključivo usmeriti kroz postojeće zanatske i druge radionice u samom mestu boravka invalida, a zatim, ako u tim mestima ne postoje odgovarajuće radionice, onda tu potrebu rešavati u odgovarajućim radionicama sedišta sreza (MIAV, FSRVI, K-23). Nedugo potom, u januaru 1953. godine postignut je dogovor sa Zavodom za narodno zdravlje i socijalnu politiku i Biroom za posredovanje rada, prema kojem bi ova dva organa posredovala prilikom zapošljavanja invalida (MIAV, FSRVI, K-23). Ove mere dovele su do određenog uspeha u ovom polju, ali je rad ipak bio maksimalno orijentisan ka intervencijama. Ipak, i te intervencije su bile od velikog značaja kada je u pitanju zaštita invalidskih prava. Tako je Sreski odbor jednom prilikom

prekorio i same predsednike narodnih odbora sreza i opštine Valjevo, napomenuvši im da nisu dovoljno učinili po pitanju zaštite invalidskih prava, a posebno pitanja zaposlenja. Smatrali su da postoji mnogo radnih mesta pogodnih za invalide (trafike, rad na šalterima, novinarnicama itd.), na kojima su zaposlena sposobna lica. Predloženo je i da se u savet za zaposlenje uključi i jedan predstavnik invalidske organizacije (MIAV, FSRVI, K-25). Takođe, Sreski odbor je intervenisao i kod samih preduzetnika, tražeći direktno od njih posao za neke invalide, ili štiteći njihova povređena prava. Zanimljiv je primer iz 1959. godine, kada se jedan invalid žalio na loš tretman u fabrici „Krušik” (dva puta premeštan na teži posao sa manjom platom nakon što je diskutovao protiv poslovođa), nakon čega su odbornici Sreskog odbora zatražili hitan sastanak sa rukovodstvom preduzeća, kako bi se raščistio taj i drugi slučajevi, jer „su se još mnogi invalidi zaposleni tu žalili na nehuman tretman pojedinih poslovođa” (MIAV, FSRVI, K-25). Ove intervencije u mnogome su poboljšale položaj invalida na njihovim radnim mestima.

Najdalje se u rešavanju pitanja zapošljavanja odmaklo u poslednjim godinama postojanja Saveza ratnih vojnih invalida. Februara 1959. godine opštinski odbor u Valjevskoj Kamenici izdejstvovao je kod nadležnih otvaranje „invalidske trafike”, gde bi se zaposlio jedan invalid (MIAV, FSRVI, K-25). Ovo je jedinstven slučaj kada je invalidska organizacija uspela da svojim zalaganjem dovede do otvaranja radnih mesta, pa makar jednog. Stvaranje novog radnog mesta krupan je korak u odnosu na prethodno zapošljavanje invalida na već postojećim, a neupražnjenim radnim mestima. Ipak, još veći napredak je stigao, kada je septembra iste godine doneta odluka o otvaranju dopisne ekonomske škole i dopisnog administrativnog kursa za ratne vojne invalide i borce, čije bi diplome bile iste snage kao da je završena redovna srednja škola (MIAV, FSRVI, K-25). Sâmo otvaranje specijalizovane škole za borce i invalide vredno je pažnje, jer je to bio način da na brz, jeftin i efikasan način veliki broj članova Saveza boraca i Saveza ratnih vojnih invalida dođe do preko potrebnog obrazovanja. Ovo pravo je iskoristio određeni broj invalida, doduše ne preterano veliki.

I pored svih ovih dobro osmišljenih i preduzetih mera, kao i očiglednog napretka do koga je vremenom došlo, neke stvari su ostale nepromenjene. I dalje je bilo onih invalida koji nisu želeli da se zaposle, jer bi im, kao nekvalifikovanim radnicima, invalidnina bila veća od plate, a nisu želeli da se školuju. I pored ogromnog truda, fizička onesposobljenost najčešće je bila trajna i nije se mogla popraviti, što je znatno smanjivalo mogućnosti zaposlenja. Čak i kod onih invalida koji su bili zaposleni, statistika je pokazala da oni uglavnom rade na manje plaćenim mestima (MIAV, FSRVI, K-26). Takođe, većinu članova Saveza činilo je seosko poljoprivredno stanovništvo, što je, s jedne strane, često onemogućavalo članove da pohađaju nastavu redovno ili putuju na posao, ali je, s druge strane, osiguralo njihovu materijalnu egzistenciju, jer su se pored invalidnine izdržavali i proizvodima sa svojih imanja.

Iako je postojalo mnogo problema koji su otežavali rešavanje ovog pitanja, stav je istraživača da je učinjen znatan napredak u periodu od

desetak godina, gde se od početnih intervencija preko nadležnih ustanova prešlo na direktnu komunikaciju sa poslodavcima i zaštitu invalida, da bi se na kraju došlo do samostalnog otvaranja škola i radnih mesta. Informacija da je do tada prekvalifikovano preko 10 000 ratnih vojnih invalida širom Jugoslavije definitivno zavređuje pažnju.

Briga o deci palih boraca

Briga o članstvu podrazumevala je i brigu o deci ratnih vojnih invalida i deci palih boraca. Savez ratnih vojnih invalida je na sebe preuzeo zadatak da bude poput roditelja ugroženoj deci, koju će materijalno izdržavati i, što je još važnije, usmeriti na pravi put. Briga o deci palih boraca podrazumevala je najčešće isplatu dečijeg dodatka njihovim starateljima, ali i stipendiranje uspešnih đaka. O značaju ovog polja govori i podatak da je na Drugom kongresu Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije 1953. godine odlučeno da svi predmeti koji se tiču dece palih boraca imaju prioritet nad svim ostalim nerešenim predmetima Saveza (MIAV, FSRVI, K-23).

Oblici pomoći bili su razni. Sreski odbor je upućivao molbe privrednim preduzećima, kako bi kod njih obezbedio izučavanje zanata za neku decu i jednokratnu pomoć u razne svrhe. Jednom je (na sastanku odbora koji je okupljao invalide sela Vrela i Brezovice) predloženo da se deca palih boraca upute na letovanje „da izađu i oni malo iz ove naše Tamnave” (MIAV, FSRVI, K-22). Više puta deci palih boraca uručivani su pokloni povodom značajnih datuma, najčešće Nove godine, Prvog maja i dečije nedelje. Bilo je intervencija i kod upravnih organa kako bi se zaštitila dečija prava – jednom prilikom je, činovničkom greškom, jedno dete ostalo petnaest meseci bez dečijeg dodatka, što je rešeno intervencijom Sreskog odbora (MIAV, FSRVI, K-23).

Kao jedan od ključnih zadataka po pitanju brige o deci palih boraca istakla se pažnja koju je trebalo posvetiti samom načinu života dece. Tako je u jednom izveštaju napomenuto: „S vremena na vreme smo obilazili decu palih boraca, kao i samohrane roditelje i proučavali njihovu problematiku života” (MIAV, FSRVI, K-22). Na jednom od sastanaka istaknuti su primeri dve majke dece palih boraca koje o njima ne vode računa (jedna je živela sa čovekom sa kojim nije sklopila brak, pa je nastavila da prima invalidninu, a druga nije svoje dete slala u školu, nego „u službu”) (MIAV, FSRVI, K-22). Izuzetno je bilo važno da se sredstva koja se uplate kao pomoć deci „troše u korist deteta a ne za neke druge poslove“ (MIAV, FSRVI, K-22).

Za Savez je izuzetno važno bilo da se deca ratnih vojnih invalida i palih boraca redovno školuju, pa je zbog toga redovno skretana pažnja da se povede računa o deci koja se nemarnošću svojih staratelja ne školuju. Bilo je tu dosta problema, jer je bilo dosta dece koja su vreme provodila čuvajući stoku ili radeći neke druge poslove na poljoprivrednim imanjima, ne školujući se. Čak je i većina dece koja su se odlučivala na sticanje nekakvog obrazovanja pre birala zanat nego školovanje. Zbog toga je odlučeno da se školovanje sve više stimuliše. „Mi moramo strogo voditi računa da nam

deca idu u školu, da bi obezbedili sami sebi život i da nam ne bi postali društveni problem” (MIAV, FSRVI, K-22).

Kao osnovni oblik stimulacije obrazovanja istakle su se učeničke stipendije za decu ratnih vojnih invalida i palih boraca. Pravo na dodelu stipendije bilo je uslovljeno time „da se nalaze na školovanju i da nemaju dovoljno sopstvenih sredstava za izdržavanje, tj. da se po članu domaćinstva godišnje ne zadužuju porezom od poljoprivrede preko 1500 dinara ili da redovan prihod po članu njihovog domaćinstva ne iznosi preko 5000 dinara mesečno” – podatak je iz 1958. godine (MIAV, FSRVI, K-24). Zahtev se, uz odgovarajuću dokumentaciju, dostavljao Sreskom odboru koji bi ga prosledio Glavnom odboru (na saveznom nivou), koji je donosio odluku. Da bi se procedura što više pojednostavila, odlučeno je da ona deca koja su prethodne školske godine primala stipendiju mogu dostaviti samo novi pisani zahtev, a da samo oni koji se prvi put prijavljuju moraju dostaviti celokupnu dokumentaciju. Kada bi deca dobila stipendiju, Savez bi pratio njihov rad i uspeh u školi, da bi, u slučaju značajnog slabljenja uspeha, stipendija bila obustavljena.

Stipendije kao oblik stimulacije bile su korisne ne samo za Savez ratnih vojnih invalida, već i mnoge druge faktore. Tako je, na primer, 1961. godine Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane odlučio da stipendira sa 6000 i 7000 dinara mesečno svu decu palih boraca koja se odluče da po završetku srednjih škola upišu vojne škole (MIAV, FSRVI, K-27). Ipak, najveći broj dece stipendirali su narodni odbori opština i sreza, mnogo više od samih odbora Saveza ratnih vojnih invalida. Značaj stipendija za đake bio je ogroman. Na taj način su oni najugroženiji uspevali da obezbede svoju materijalnu egzistenciju, a da se istovremeno posvete školovanju. Ovde bi valjalo navesti primer jedne učenice, kćeri palog borca, koja je ponavljala jedan razred, jer zbog svog siromaštva „nije mogla kupovati odeću, pa je zimi zbog hladnoće izostajala, i nije mogla završiti školu” (MIAV, FSRVI, K-23). Njoj je dodeljena stipendija uz napomenu da se njen uspeh u školi mora pratiti. Iz ovog primera može se videti koliko je značajna i važna bila briga o najmlađima.

Nakon svega izloženog i analiziranog, može se sa sigurnošću doneti zaključak da je Sreski odbor Saveza ratnih vojnih invalida po pitanju brige o deci palih boraca i ratnih vojnih invalida postupao gotovo besprekorno i potpuno ispunio svoje ciljeve.

Stambena pitanja

Problem stambenog prostora invalida bio je veliki, pa je još jedno polje rada Saveza ratnih vojnih invalida bilo rešavanje stambenog pitanja. U Sreskom odboru u Valjevu sa rešavanjem problema u ovom polju počelo se relativno kasno. Dokumenta Sreskog i njemu potčinjenih odbora ukazuju na to da je problem stambenog prostora tek počeo da se pojavljuje u zapisnicima i drugim aktima 1957. i 1958. godine. Najstariji pronađeni zapis datira iz avgusta 1957, kada je jedan invalid tražio zamenu stana, jer mu je postojeći mali zbog toga što ima „matoru ćerku i sina”, tako što bi svoj stan

ustupio nekom drugom invalidu, a on dobio drugi (MIAV, FSRVI, K-24). Ova molba jasno pokazuje da je već i ranije postojala praksa da članovi Saveza ratnih vojnih invalida svoja stambena pitanja rešavaju preko Sreskog odbora, što je jasno iz toga što pomenuti invalid traži stan od Sreskog odbora, objašnjavajući svoju situaciju, nudeći zamenu bez ikakvih dodatnih objašnjavanja, kao da je to već ustaljena procedura za određeni tip molbi. Prema tome, iako se ne može sa sigurnošću utvrditi da li se stambenom pitanju prilazi od samog osnivanja Saveza ratnih vojnih invalida ili kasnije (i kada), jasno je da je u avgustu 1957. godine postojao mehanizam za rešavanje stambenog pitanja članova, koji će biti analiziran u narednim redovima.

Najosnovniji oblik pomoći prilikom poboljšanja slike u ovom delu delatnosti Saveza bilo je novčano pomaganje onih članova koji su imali svoje kuće. Te novčane pomoći bile su namenske, usmerene na stambenu izgradnju. Tako je jednom članu odobrena pozajmica od 30 000 dinara, koju je tražio kako bi završio kuću koju je počeo da gradi (MIAV, FSRVI, K-25). Pomoć ovog tipa nije morala biti nužno u vidu pozajmica ili bespovratne pomoći. Karakterističan je primer jednog teškog ratnog vojnog invalida iz Prvog svetskog rata, koji je svoje seosko imanje poklonio i došao da živi kod svoje kćerke u Valjevu. Kako im je stan bio mali, a on živeo u „prolaznom odeljenju”, zamolio je Sreski odbor da pošalje komisiju koja bi mu ustupila sobu u kući prvog komšije, a da to Sreski odbor nekako nadoknadi tom komšiji (MIAV, FSRVI, K-24). Iako nije poznato kako je rešen ovaj slučaj, on svakako ukazuje na raznovrsnost mogućnosti da se reši stambeno pitanje ratnih vojnih invalida.

Kao najočiglednije rešenje jasno se istakla stambena izgradnja i dodela novih stanova ratnim vojnim invalidima na korišćenje. U realizovanje ove ideje ušlo se izuzetno ambiciozno. Hronološki najstariji podaci ukazuju na ozbiljan rad po tom pitanju. Naime, krajem marta 1958. godine, Republički odbor je odobrio Sreskom odboru sredstva od 6 000 000 dinara u svrhu stambene izgradnje (MIAV, FSRVI, K-25). Aprila 1958. godine istaknuto je da se pristupilo izgradnji stanova, za koju su sredstva udružili Sreski odbor (prethodno dobijenih 6 000 000 dinara) i Narodni odbor opštine Valjevo (30 000 000 dinara), a izneta su i očekivanja da već do kraja godine bude gotovo pet, a u naredne dve još dvadeset stanova (MIAV, FSRVI, K-22). Ipak, nije sve išlo na ruku Sreskom odboru. Nakon početnog uspeha, izgradnja novih stanova je usporena, i došlo je do velikih problema. U pismu Republičkom odboru upućenom 13. jula 1960. godine, Sreski odbor obaveštava da je plan izgradnje bio sledeći: 1958. godine trebalo je da bude izgrađeno dva dvosobna i četiri jednosobna stana, 1959. planirana su četiri dvosobna i tri jednosobna, a 1960. još četiri dvosobna i tri jednosobna. U istom pismu, Sreski odbor je ukazao na to da je za dve godine ispunjen samo deo plana koji se odnosio na 1958. godinu, a da je Narodni odbor opštine (NOO) ostatak pravdao nedostatkom sredstava. Da situacija bude još tmurnija, prema Sreskom odboru svih šest izgrađenih stanova izgrađeni su od njihovih sredstava, dok NOO nije uložio ni dinara (MIAV, FSRVI, K-26). Sreski odbor imao je i drugih saveznika u ovom poslu, jer je 1960.

godine od Republičkog odbora dobio preporuku da se udruži sa sreskim organizacijama Saveza boraca i Udruženja rezervnih oficira, kako bi se formirala zajednička komisija za izgradnju stanova (MIAV, FSRVI, K-26). Iz ovog zbližavanja već se može naslutiti fuzija u jedno boračko udruženje (SUBNOR), koja je usledila godinu dana kasnije.

Od velike važnosti bile su i same karakteristike stanova. U tom cilju je 30. juna 1960. godine u Beogradu održano savetovanje o izgradnji stanova za borce i ratne vojne invalide, na kome su prisustvovali i predstavnici svih sreskih odbora. Na savetovanju je svim sreskim odborima dat zadatak da pristupe izradi petogodišnjeg plana stambene izgradnje (1960-1964), kao i da nove stanove dobiju pre svih dobiju borci koji su u teškom materijalnom stanju, bolesni, teški invalidi kao i borci sa velikim porodicama. Takođe je naglašeno da stambeno pitanje treba rešavati unutar preduzeća u kojima su borci i invalidi zaposleni, a da se republička i savezna sredstva koriste samo za nezaposlene borce i invalide. Još jedna napomena sa savetovanja bila je da se mora voditi računa o „ekonomičnosti stanova”, tj. da njihovi korisnici mogu kasnije uredno da plaćaju stanarinu (MIAV, FSRVI, K-26).

Sreski odbor nije se mučio samo sa svojim partnerima koji su učestvovali u gradnji stanova, već i sa svojim članovima koji su konkurisali za dodelu stanova. Prva ozbiljna kritika stigla je 1958. godine kada je jedna članica Saveza rekla da je dovoljno čekala na stan i da se „uverila i u to da nikog ne zabrinjava činjenica što deca palih boraca, konkretno moje dete, čiji je otac pao za novu socijalističku Jugoslaviju, a ono danas nema uslove za normalan život” (MIAV, FSRVI, K-24). Takođe je izrazila i svoje nezadovoljstvo načinom na koji se vrši dodela stanova, napisavši u svom pismu: „Na drugoj strani, vidim da se stanovi dele čak i onim koji se nisu još ni oženili ili ženama kao samicama. Svakako samo onim koji imaju veće poznanstvo ili protekciju” (MIAV, FSRVI, K-24). Iako je ovo bila kritika na račun preduzeća u kome je zaposlena, sama činjenica da je upućena Sreskom odboru ukazuje na nezadovoljstvo angažmanom samog sreskog odbora po ovom pitanju.

Najoštrij sukob izbio je naredne godine, kada je osam članova potpisalo i predalo žalbu na odluku o dodeli stanova koji su izgrađeni od sredstava Sreskog odbora. Oni su istakli da su, iako je naglašeno da prioritet imaju nezaposleni invalidi i oni u teškom materijalnom stanju, svi stanovi dodeljeni zaposlenim invalidima; da je način raspodele bio nedemokratski, tj. da su u samoj komisiji za dodelu stanova bili oni koji su konkurisali: od tri člana komisije, dva su dobila stan, a još četiri stana su dobili članovi sekretarijata Sreskog odbora (MIAV, FSRVI, K-25). Tražili su i da se odluka poništi i obrazuje nova komisija, u kojoj ne bi bio niko ko je zainteresovan za stan. Ipak, sedam dana kasnije odluka je potvrđena, a jedan od potpisnika žalbe dobio je stan iz koga se iselio invalid koji je dobio novi stan. Dalje inicijative nije bilo, sem jedne individualne žalbe koja nije imala rezultata.

I pored određenih uspeha i očiglednog rada i truda, mora se zaključiti da Sreski odbor nije uspeo da na dobar način reši stambeno pitanje. Istina, njegove mogućnosti nisu bile velike, zbog malih sredstava kojima je

raspolagao, ali sačuvane žalbe ukazuju na postojanje mnogo većeg problema – izneverenosti članova. Sreski odbor je svojim aktivnostima uspeo da dovede do toga da se neki članovi otvoreno pobune i posumnjaju u iskrenu želju čelnih ljudi Odbora da se beskompromisno bore za pitanja invalida.

Drugi oblici pomoći

Značajan oblik pomoći bile su i jednokratne novčane, takozvane trenutne pomoći. One su isplaćivane članovima za tačno određenu namenu. O politici davanja ove pomoći najbolje govori uputstvo Glavnog odbora, dostavljeno prilikom uplate sredstava na račun Sreskog odbora: „Prilikom davanja pomoći treba voditi računa o tome da se rešava od slučaja do slučaja, a ne kampanjski kao što je ranije bilo pojava u nekim srezovima gde su sva sredstva proporcionalno deljena po broju članstva, a ne prema potrebama. Skrećemo Vam pažnju da su ova sredstva namenska – ne mogu se trošiti u druge svrhe. Mišljenja smo da bi ovaj prolećni period bio najpodesniji za uvećano davanje pomoći jer su i domaćinstva naših članova sada u težoj situaciji nego što će biti posle žetve i u jesen” (MIAV, FSRVI, K-23). Ovo uputstvo se poštovalo, tako da su članovi dobijali pomoć na svoj lični zahtev – za izvršenje sahrane umrlog člana porodice, nabavku nameštaja, školovanje deteta, kupovinu odeće ili obuće deci itd.

Invalidska organizacija umela je da pomogne i u nematerijalnom smislu, raznim intervencijama koje su poboljšale situaciju u kojoj bi se našli njegovi članovi. Tako su se, na primer, 1958. godine dogodila dva slučaja – u prvom je Opštinski odbor Ljig skrenuo pažnju i intervenisao na kršenje Zakona o ratnim vojnim invalidima, napomenuvši da sud u Ljigu naplaćuje takse ratnim vojnim invalidima, iako je zakon predvideo da se takse ne naplaćuju u procesu ostvarivanja invalidskih prava (MIAV, FSRVI, K-25). U drugom slučaju Sreski odbor je upozorio na drskost službenika Saveta za socijalnu zaštitu, koja je dovela do straha nekih invalida i odbila ih od traženja saveta i pomoći (MIAV, FSRVI, K-25).

Problemi administracije

Jedno od najvažnijih pitanja kojima se bavio Savez ratnih vojnih invalida tokom svih godina svog postojanja bilo je pitanje naplate članarine. Plaćanje članarine bilo je osnovna obaveza članova Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije. Značaj ubiranja prihoda od članarina za Savez je očigledan. Naime, osnovni način finansiranja Saveza, odnosno njegove administracije, bile su članarine. Ostatak novca se obezbeđivao putem specijalnih fondova u koje su sredstva uplaćivali država i preduzeća. Sredstva prikupljena od članarina potom su korišćena za sve delatnosti Saveza: razne pomoći članstvu, negovanje kulture sećanja, propagandu itd. Zato je bilo neophodno da se proces prikupljanja članarine neprestano unapređuje.

Ipak, članarina nije bila samo jedno od važnijih pitanja – bila je i jedan od najvećih problema. Prikupljanje članarine često se odvijalo vrlo sporo, u početku je bilo mahom neefikasno. Najočigledniji primer je iz 1951.

godine, kada je na prostoru (tada još uvek sreskog) ubskog odbora sakupljeno samo 40% planirane članarine, a najgori je bio odbor u selu Bajevcu, koji za godinu dana nije sakupio ni dinara (od ukupno 178 članova) (MIAV, FSRVI, K-22). U kasnijim godinama se situacija popravljala, pa je tako već 1953. godine veliki broj odbora uspeo da sakupi sva planirana sredstva putem naplate članarine. Januara iste godine, ubski odbor je nagradio Prodana Mihailovića iz Malog Borka sa 2000 dinara za uspešan rad u svom mesnom odboru (prikupio svu zaostalu članarinu od dve godine i učlanio sve invalide u Crveni krst) (MIAV, FSRVI, K-22). Ovi primeri, međutim, ne znače da je u početku situacija bila potpuno loša, a kasnije sasvim dobra – i u godinama pre navedenog primera iz 1951. godine sreću se primeri uspešnog prikupljanja članarine, kao što se i nakon 1953. godine pojavljuju slučajevi neprikupljene članarine. Dakle, situacija je bila šarolika, i čini se da se tokom celog ovog perioda nije odmaklo u njenom rešavanju.

Ukoliko se ovde uključi i podatak iz 1957. godine (koji se sreće u jednom zapisniku Opštinskog odbora u Valjevskoj Kamenici) da od ukupne članarine sa prostora koji pokriva opštinski odbor čak 60% pripada Sreskom odboru a ostatak opštinskom, jasno je da su i Sreski odbor i opštinski odbori morali biti izuzetno zainteresovani za ovo pitanje. Na početku svake godine Sreski odbor bi određivao svoj budžet, i u njemu planirao prihode od članarina. Ti prihodi bili bi planirani na osnovu budžeta opštinskih odbora i mesnih organizacija i njihovih planova za ubiranje članarine. Logično, očekivala bi se tesna saradnja višeg sa nižim odborima i puno aktivnosti vezanih za možda i najvažnije pitanje kada se govori o opstanku Saveza. Ipak, saradnje po pitanju unapređenja procesa prikupljanja članarine nije bilo. Sreski odbor imao je tačnu cifru koju je morao dobiti od opštinskih odbora, i imao je prioritet prilikom raspodele prikupljene članarine. Na primer, ukoliko bi opštinski odbor sakupio 65% planirane članarine za neku godinu, odmah bi Sreskom odboru uplatio 60% (koliko mu je i dužan; primer iz Kamenice) a samostalno raspolagao samo sa preostalih 5%. Dakle, opštinski odbor bi zbog svoje neefikasnosti u prikupljanju članarine bio „kažnjen” time što samostalno raspolaže sredstvima daleko manjim od planiranih. Izgleda da su članovi Sreskog odbora, smatrali da je ovo sasvim dovoljna motivacija članovima opštinskih i mesnih odbora da ozbiljno i odgovorno pristupe prikupljanju članarine. Važno je naglasiti da odnos prikupljenih sredstava nije uvek bio isti, već se mogao menjati iz godine u godinu, i zavisno od mesta. Na primer, iste godine opštinski odbor Lelić sebi ostavlja 30% prikupljenih članarina (za šta su se žalili da je dovoljno jedino za hartije, pečate i takse, ali ne i za pomoć članovima), a ostatak slao Sreskom odboru.

Nakon svega, trebalo bi potražiti razloge očigledne neefikasnosti u naplati članarine. Čest i verovatno preovlađujući problem bila je neorganizovanost lokalnih odbora (opštinskih ili mesnih). Tako se često nije znalo ko skuplja članarinu, kada će se skupljati i slično. Članovi Saveza u tim situacijama najčešće nisu znali kome i kada treba da plate za članarinu. Ovu tvrdnju potkrepljuje diskusija o Izveštaju o radu opštinskog odbora Kamenica za 1961. godinu, u kojoj je rečeno i: „To je samo nemarnost odbornika,

jer naše članstvo je toliko dobro da se sa njima mogu rešavati i važnija pitanja, a ne samo pitanje članarine” (MIAV, FSRVI, K-22). Takođe, bilo je slučajeva koji nisu bili samo puka neorganizovanost, već i jasni prekršaji i prekoračenja sopstvenih ovlašćenja od strane članova odbora. Karakterističan je slučaj izvesnog Bogoljuba Glišića iz sela Sovljaka, koji je prikupio između 4000 i 5000 dinara članarine i odbio da taj novac preda ubskom odboru (MIAV, FSRVI, K-22). Kako je na sednici opštinskog odbora Ub samo skrenuta pažnja na ovaj slučaj, nije poznato da li je i kako on rešen. Ova dva primera ukazuju na jako labavu organizaciju Saveza ratnih vojnih invalida i brojne propuste u radu, pa se čini da su česti neuspesi prilikom prikupljanja članarine logična posledica svega toga.

Pored lošeg pristupa od strane Saveza, prikupljanje članarine otežavali su i sami članovi. Neretki su bili slučajevi da invalidi odbijaju da plate članarinu, uz najrazličitije argumente. Tako je 1955. ubski odbor imao problema u naplati članarine dvojice članova kojima „izgleda nije stalo do invalidske organizacije, s obzirom da su svoje prilike sredili na drugi način i njihovo članstvo u organizaciji je nepotrebno po njihovom mišljenju”. Jedan od njih je napustio organizaciju, „govoreći da nema nikakva računa da bude član organizacije, jer ne dobija nikakve pomoći od iste” (MIAV, FSRVI, K-22). U Ljigu je 1958. godine skrenuta pažnja da lični invalidi izbegavaju da dođu i plate članarinu, a najčešći argument invalida bio je taj da su oni već dovoljno dali za zemlju, i da više ne treba tražiti ništa od njih.

Da bi se stekao potpun utisak, važno je pomenuti i primere dobre prakse. Godine 1953. odbor u Brankovini sakupio je celokupnu članarinu za tu godinu, a odbor u Donjoj Bukovici jasno skrenuo pažnju članovima da se članarina mora redovno plaćati. Još jedan zapisnik iz Brankovine otkriva da je 1957. godine „proradila svest kod članova o plaćanju članarine” (MIAV, FSRVI, K-22). Dakle, rešavanje problema članarine odvijalo se nekad sa većim, a nekad sa manjim uspehom. Različite situacije i fenomeni sreću se na različitim mestima u istim, ali i na istim mestima u različito vreme. Sve navedeno pokazuje da situacija nikada nije bila katastrofalno loša, ali i da nikada nije pronađeno adekvatno rešenje – niti su organizacija i pristup Saveza bili adekvatni, niti je svest članova i odbornika Saveza o važnosti članarine bila dovoljno visoka da bi posao bio uspešan.

Još jedno pitanje koje se gotovo uvek potezalo zajedno sa pitanjem članarine bilo je pitanje pretplate članova na *Invalidski list*. U pitanju su bile zvanične novine Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije, koje su donosile najnovije vesti iz zemlje i sveta, književne i zabavne tekstove, ali i ono najvažnije za ratne vojne invalide – sadržale su celokupne tekstove zakonskih odredbi koje su se odnosile na invalide. Osnovni cilj *Invalidskog lista* bio je da informiše invalide i upozna ih sa njihovim invalidskim pravima, kao i da ih uputi na to kako da ih ostvare. Na sednicama Sreskog i njemu podređenih odbora često se govorilo o značaju *Invalidskog lista* za same invalide, a čak se išlo i do toga da postoje organizovani sastanci na kojima se obrađuje određeni materijal koji se ticao invalidskih prava. Tako su u Gornjoj Bukovici tokom 1952. godine održani sastanci tri čitalačke grupe na kojima su obrađivani tekstovi iz lista Borac i Invalidskog lista (MIAV, FSRVI,

K-22). Ovo može da ukazuje na to koliko je ovaj list bio važan, kao i težnja da se svaki invalid upozna sa svojim pravima.

Za ostvarenje ove ideje bilo je važno (kao i za naplatu članarine) da postoji dobro organizovana mreža odgovornih ljudi koji bi skupljali pretplatu i dostavljali primerke članovima. Kao što se to videlo kod članarina, takva mreža nije postojala. Može se reći da je Invalidski list snašla slična sudbina kao i članarinu. Nekoliko primera dovoljno je da demonstrira situaciju. Aprila 1955. godine na sednici odbora u Kožuaru jedna članica se žalila da je na vreme uplatila pretplatu, ali da je dobila svega tri ili četiri primerka, a druga je rekla kako je platila članarinu, ali joj je ona zavedena kao pretplata na Invalidski list, te stoga ispada da ona nije platila članarinu (MIAV, FSRVI, K-22). Zapanjujući primer moguće je izvući iz jednog izveštaja ubskog odbora. Naime, dešavalo se i da pomoćni službenici ne dostavljaju primerke lista blagovremeno, već ih koriste za svoje potrebe, na primer brisanje prozora (kao u Bajevcu, Tvrdojvcu, Takovu) (MIAV, FSRVI, K-22). Ovako bizarna situacija je pokazatelj neadekvatnog rada na lokalnom nivou.

Ako se u obzir uzme i struktura članstva, utisak o plasmanu *Invalidskog lista* biće još potpuniji. Naime, značajna većina članova Saveza ratnih vojnih invalida bilo je seosko i, ključno, često nepismeno stanovništvo. Od takvih članova jednostavno se nije ni moglo očekivati da se pretplate na *Invalidski list*, koji ne mogu ni koristiti. Nakon svega navedenog, čini se da je potpuni krivac za nedovoljno uspešan plasman *Invalidskog lista* Sreski odbor Saveza ratnih vojnih invalida, koji nikada nije uspeo da uspostavi dobru organizaciju na terenu koja bi uspela da se pravilno pozabavi pitanjima naplate članarine i pretplate na *Invalidski list*, niti je uspeo da pravilno definiše svoje ciljeve kada je u pitanju upoznavanje invalida sa njihovim pravima.

Imajući na umu da je tema plasmana *Invalidskog lista* bila vrlo česta na sednicama Sreskog odbora, kao i da je Sreski odbor od nižih odbora zahtevao redovno izveštavanje o ovoj temi, stiče se utisak da ni pored očigledno velike pažnje koja je bila posvećena ovom problemu, invalidska organizacija nije uspela da ostvari naumljeno. Mnogo analize ipak nije doprinelo uspehu na ovom polju delovanja Sreskog odbora. To govori o, već pomenutom, nepostojanju dobre organizacije na terenu, ali i o realnim mogućnostima odbora da sprovedu osnovne ciljeve svoje delatnosti.

Slab uspeh i nedovoljna aktivnost na ovom polju delovanja Saveza ostavili su posledice. Kako je izostalo uspešno plasiranje glavnog invalidskog glasila, većina njih je ostala bez potrebnog znanja o sopstvenim pravima i dužnostima, što pokazuje i jedan citat iz diskusije sa sastanka na Ubu: „Tačno je da na mnogo štošta invalidi imaju pravo, ali to svoje pravo ne koriste zato što ne znaju, a tačno je i to da na sve ono što zahtevaju nemaju pravo. Prema tome, treba ih upoznati na šta imaju pravo” (MIAV, FSRVI, K-22). Sa takvim stanjem među članovima, bilo je teško boriti se za izgradnju svesti invalida o sebi samima. Jedan od bitnih ciljeva Saveza ratnih vojnih invalida bio je i da invalide rata uključi u društvene procese koji su se odvijali unutar države. Trebalo je da invalidi postanu sposobni da

diskutuju i učestvuju u radu samog Saveza, zatim organa vlasti i lokalne uprave, društveno-političkih organizacija itd. Ipak, (kao što se moglo očekivati) rezultati su bili dosta slabi – članovi Saveza često su bili izrazito neaktivni u radu sopstvene organizacije. Na jednom sastanku u Divcima 1954. godine skrenuta je pažnja da je jedan od glavnih problema taj što invalidi ne dolaze na konferencije (MIAV, FSRVI, K-22). Još dva slična primera pokazuju da dugo nije dolazilo do poboljšanja stanja u organizaciji: u selu Valjevskoj Loznici je 1953. godine skrenuta pažnja da za članove odbora treba birati „ljude koji će stvarno raditi u interesu organizacije, a ne samo otaljavati” (MIAV, FSRVI, K-22), dok je u Pričeviću 1957. godine preporučeno da se na rukovodeće pozicije biraju samo ljudi koji će odgovoriti svom zadatku, jer je bilo neaktivnih članova odbora (MIAV, FSRVI, K-22). Članovi Saveza ratnih vojnih invalida su na svojim redovnim godišnjim izbornim skupštinama birali članove odbora, ali često je među izabranima bilo onih koji nimalo nisu doprinosili njegovom radu.

Nekoliko puta je isticana važnost uključivanja invalida i njihovog povezivanja sa drugim organizacijama. U Valjevskoj Kamenici jednom prilikom je rečeno da je potrebno da se invalidi aktiviraju i sarađuju i sa drugim organizacijama, i tako obezbede sebi veću vidljivost. Na sastanku se čula rečenica: „Ja smatram, drugovi, da ovakve koji to govore da invalide niko ne ferma treba žigosati kao svoga neprijatelja”, a istaknuto je da organizacija treba da nastoji da invalidi sarađuju i sa zadrugom oko prskanja voća, setve i tako dalje (MIAV, FSRVI, K-22).

Ugled i lik invalida

U smislu povezivanja, važno je bilo i da se invalidi međusobno povezuju i druže. U tom cilju su organizovana sportska takmičenja ratnih vojnih invalida, na kojima su učestvovali invalidi sportisti iz svih sreskih odbora u sportovima poput šaha, streljaštva, kuglanja, plivanja, stonog tenisa itd.

Prepletena sa borbom za uključivanje i aktiviranje invalida bila je i borba za izgradnju pravilnog lika invalida. Kako je stvaranje odgovarajućeg lika ratnog vojnog invalida, koji bi bio prezentovan celokupnom ostatku društva, bilo od značaja za ugled organizacije, ne čudi zašto je i ovo pitanje zauzimalo važno mesto u godišnjim izveštajima o radu i diskusijama na sastancima. O karakteru samog Saveza ratnih vojnih invalida predsednik opštinskog odbora Ub je rekao: „Naša organizacija je boračka organizacija, nikla iz narodne revolucije i prekaljena u najžešćim borbama, i ona ne sme dozvoliti da joj ma ko nanosi i najmanje ljage, s obzirom da ima svetlu prošlost i određenu perspektivu u društvenom razvitku naše nove socijalističke domovine” (MIAV, FSRVI, K-22). Ova rečenica već ukazuje na nemali ugled koji je organizacija već uživala, kao i na to kako su je doživljavali sami njeni članovi. Nema sumnje da je važan zadatak bio nadgradnja tog ugleda kroz stvaranje odgovarajućeg lika invalida. Karakterističan i posebno zanimljiv primer te borbe može se sresti u zapisniku sa proširenog plenuma Sreskog odbora u Valjevu, na kome je naloženo da se pojača borba za lik invalida („ne dozvoliti da budu invalidi oni koji to nisu zaslužili i da

se izjednače sa ratnicima”) – dat je primer organizacije u Petnici koja se borila da Despić Dragiši ne bude isplaćivan invalidski dodatak, koji je dobijao na osnovu iskaza nekih svedoka, jer je bio „neprijatelj” (MIAV, FSRVI, K-22). Na osnovu ovih primera da se zaključiti da je Savez uspešno pristupao ovom zadatku, ali je potrebno naglasiti i poteškoće i neuspehe koji su bili izraženi. Čest je bio slučaj da mnogi invalidi očekuju da ne moraju ništa da rade, već da se uspešno izdržavaju od invalidnine. U takvim situacijama im je skretana pažnja da se svi invalidi moraju uključiti u privredu, a da je invalidnina samo priznanje za njihovu žrtvu. O izgrađenoj svesti i neuspehu kod ovih isprepletanih ciljeva govorilo se i na sastanku odbora u Banjanima, 1958. godine: „Mi invalidi često, ako se nama nešto ne izađe u susret i ne dodeli nešto, u stanju smo da se služimo i nesvojstvenim sredstvima i da se bacamo drvijem i kamenjem i na državu i na sve drugo” (MIAV, FSRVI, K-22). Slična situacija dogodila se tri godine kasnije, kada je na sastanku opštinskog odbora u Ljigu rečeno: „Drug Dušan iz Valjeva, član Sreskog odbora, izneo je da naši članovi slabo diskutuju u vezi opšteg rada naše organizacije, nego više o svojim ličnim pitanjima” (MIAV, FSRVI, K-22). Sve ovo pokazuje da se Sreski odbor Saveza ratnih vojnih invalida trudio da stvori čvrstu ličnost invalida – učesnika u društvenim zbivanjima, upravljanju i svesnom socijalističkom čoveku – ali da je značajniji uspeh izostao.

Izostajanje većih rezultata po pitanjima svesti o sebi i svojim pravima, uključenosti u društvo i društvena zbivanja (sve ono što čini stabilnu i idealnu invalidsku ličnost) verovatno je posledica istih razloga. Najveći deo članova Saveza ratnih vojnih invalida bilo je seosko, poljoprivredno i dobrim delom nepismeno stanovništvo. Jasno je da je to bio jedan od ključnih razloga slabe aktivnosti članova – udaljenost od centara opština i sreza, a za mnoge lične invalide i nemogućnost kretanja, umnogome je otežavala dolazak u učešće na sednicama i sastancima invalidske i drugih organizacija; radovi na seoskim domaćinstvima, naročito tokom letnjih meseci, ostavljali su malo slobodnog vremena koje se moglo posvetiti čitanju i pripremi za sednice i odlučivanje; nepismenost je mnoge članove automatski onemogućila da čitaju materijale i van sastanaka se upoznaju sa aktuelnostima. Nakon ovog pregleda deluje da je Savez ratnih vojnih invalida Jugoslavije u ovom polju sebi postavio nerealan i u tom trenutku nerešiv zadatak.

Negovanje uspomene na Revoluciju i kultura sećanja

Jedan od osnovnih zadataka svih boračkih organizacija, pa samim tim i Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije bilo je negovanje uspomene na Narodnooslobodilačku borbu i pale borce. Bilo je važno da postoji kultura sećanja, da se događajima u prošlosti da smisao, i oni uzdignu do centralnih događaja oko kojih bi se gradio identitet jugoslovenske nacije. U tom procesu aktivni su bili i Sreski odbor i njegovi pododbori, koji su se veoma aktivno angažovali na ovom polju.

Kao najosnovniji primer treba istaći onaj koji se često sretao u zapisnicima raznih opštinskih i mesnih odbora (ne uvek, ali veoma često). Naime, pre početka nekih sednica i sastanaka svi prisutni članovi bi minutom ćutanja odali poštu palim borcima. U nekim posebnim prilikama, na samim sednicama pošta bi bila odana na nešto drugačiji način. Tako je, na primer, na sednici u Leliću 1957. godine jedna učenica recitovala „recitaciju posvećenu palim borcima”, a druga pesmu Naši heroji (MIAV, FSRVI, K-22).

S vremena na vreme organizovane su posete grobljima, na kojima bi se odala pošta palim borcima, njihovi grobovi uredili i očistio prostor oko njih. Sreski odbor Saveza ratnih vojnih invalida učestvovao je i u organizovanim posetama zajedno sa drugim društvenim organizacijama mestima sećanja (spomen-parkovima i grobljima, na primer). Tako je Sreski odbor bio pozvan da sa svojim članstvom učestvuje u polaganju venaca na spomenik palim borcima u spomen parku na Petom puku (valjevsko naselje nastalo na mestu nekadašnje kasarne Petog puka, gde su tokom rata vršena streljanja talaca optuženih da su partizani i komunisti), tako što bi kupio svoj venac koji bi njegovi članovi položili na spomenik (MIAV, FSRVI, K-27).

Ovakve aktivnosti bile su učestale prilikom obeležavanja važnih praznika ili jubileja. Tako je 1955. godine bila organizovana proslava deseto-godišnjice rada Saveza ratnih vojnih invalida sa ciljem jačanja kulta ratnih vojnih invalida, gde bi bile organizovane posete prvoborcima i invalidima i značajnim mestima iz Revolucije, organizovanje predavanja u svim školama, fakultetima i dečijim domovima o značaju Revolucije, o ratnicima i invalidima. Ta predavanja držali bi nosioci Karađorđeve zvezde, prvoborci, narodni heroji i ratni vojni invalidi. Bilo je predviđeno i pisanje tekstova za Radio Beograd (istorijsku rubriku za decu) i neke listove (dečije i Invalidski list), nagrađivanje najboljih literarnih radova na temu ranjenika i invalida, organizovanje književnih večeri na tu temu i slično (MIAV, FSRVI, K-26). Bile su organizovane i proslave pojedinačnih praznika – Dana Republike, Dana mladosti, Sedmog jula, Prvog maja i mnogih drugih. Veoma je zanimljiv primer obeležavanja petnaestogodišnjice bitke na Sutjesci. Tada je Sreski odbor Valjevo dobio priliku da izabere jedno dete palog borca koji je poginuo na Sutjesci ili dete ratnog vojnog invalida koji je učestvovao u borbama na Sutjesci. Data je sugestija da se vodi računa da dete bude starije od 12 godina, fizički i zdravstveno sposobno da podnese put i da je najbolji đak i aktivan omladinac. Sreski odbor izabrao je Spasojević Tomislava, dete palog borca čiji je otac poginuo 1944, ali nije učestvovao u borbama na Sutjesci. Izabran je jer je odličan đak i aktivan omladinac (MIAV, FSRVI, K-25). Sve ovo pokazuje da se Sreski odbor ozbiljno angažovao po pitanju prikladnog obeležavanja određenih jubileja i praznika, kao i da se tom poslu pristupalo kreativno i sa dosta raznovrsnih sadržaja.

Posebno zanimljiva aktivnost bilo je organizovanje nagradnih literarnih konkursa za učenike osnovnih i srednjih škola, koji su imali za cilj da jačaju svest mladih naraštaja o Revoluciji, palim borcima i invalidima. Oktobra 1956. godine Glavni odbor obavestio je da će se organizovati još jedan konkurs literarnih radova, uz zapažanje da je prethodni konkurs bio potpuno uspešan, jer je „motivisao veliki broj omladine da pišu i podstakao

ih na razmišljanje o NOB-u i Revoluciji, kao i herojstvu boraca i invalida, čime je ojačan njihov patriotski duh i kult boraca i invalida". Podstaknut prošlogodišnjim uspehom, Glavni odbor je doneo odluku da se konkurs održava svake godine povodom Dana republike (MIAV, FSRVI, K-23), što će zaista i postati uspešna praksa. U godinama koje su sledile, održavani su konkursi sa raznim temama: „Rukovodioci u Narodnooslobodilačkoj borbi”, „Poznajem jednog invalida”, „Susret sa jednim ratnim invalidom”, „Likovi mladih heroja”, „Jer je krvca iz zemlje provrela”, „Detalji iz mog dnevnika”, „Kozara za vreme neprijateljske ofanzive”, „Na Igmanu”, „Sutjeska”, „Drvarska operacija”, „Značaj i veličina Četvrti i Pete ofanzive”, „Ja kao partizan/ka”, „Jedna moja akcija u NOB-u”, „U partizanima” i mnoge druge. Svi pristigli radovi prvo su bivali upućeni komisiji Glavnog odbora, koja je birala najbolje radove u celoj zemlji, kojima bi bila dodeljena nagrada, potom bi komisije sreskih odbora odlučivale o nagrađivanju preostalih radova iz njihovog sreza, pa potom opštinski i tako redom. Ovakvi konkursi bili su dobar način da se u školama i među đacima podstakne razmišljanje o ratnim vojnim invalidima i učini da oni ne budu nevidljivi i nepoznati, već da ih najmlađi prihvate kao svoje zaslužne sugrađane.

Ono što je u ovom poslu sigurno oduzimalo više vremena, zahtevalo više planiranja i određena novčana sredstva bila je izrada i postavljanje različitih spomen obeležja koja bi podsećala na žrtve podnete u ratovima za slobodu. Tako je jednom prilikom, na zasedanju proširenog plenuma Sreskog odbora, održanog 12. februara 1954, potegnuto pitanje „podizanja spomenika palim borcima našeg kraja, koji je imao značajnu ulogu u Prvom srpskom ustanku, Prvom svetskom ratu, pa i od 1941. do 1945. Hiljade palih boraca i prvoboraca ovog kraja nemaju spomenika i invalidi treba da se založe za dobrovoljni prilog u okviru SSRN-a.” Ove reči imaju veliki značaj, jer ukazuju na to da je Sreski odbor (dakle i sam Savez ratnih vojnih invalida) priznavao i prihvatao i prethodne ratove, kao i učesnike tih ratova, te da se smatralo da i oni zaslužuju obeležje za svoje žrtve. Ipak, prioritet se davao onima koji su bili najbrojniji – učesnicima poslednjeg, Narodnooslobodilačkog rata. Važnost podizanja spomenika bila je tolika, da je odbor u Donjim Leskovicama osnovao svoj „odbor za podizanje spomenika” a, otprilike u isto vreme, odbor u Gornjem Lajkovcu kao jedan od najvećih neuspeha prethodne 1953. godine smatrao upravo to što u na njihovoj teritoriji nije podignut spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora. Nekoliko godina kasnije, u Pričeviću je dobrovoljnim prilozima sakupljeno oko 35 000 dinara, i od tih sredstava (uz dodatno finansiranje od strane opštinskog odbora) podignuta je spomen česma posvećena palim borcima i žrtvama fašističkog terora. Odbor u Valjevskoj Kamenici je 1958. godine dodelio sredstva jednoj članici, koja ih je iskoristila da podigne nadgrobni spomenik svom sinu poginulom u Narodnooslobodilačkom ratu. Svim ovim akcijama prethodila je direktiva Glavnog odbora upućena svim sreskim odborima u maju 1954. godine. U njoj je traženo da svi sreski odbori što brže pristupe poslu uređivanja grobova palih boraca, kako bi se oni sačuvali od zaborava. Sredstva bi obezbedili narodni odbori, a trebalo je

obrazovati i komisiju koja bi nadgledala radove, u kojoj bi bili predstavnici svim masovnih organizacija (pa i Saveza ratnih vojnih invalida).

Jedan od najvećih projekata u ovom polju pokrenut je u prvoj polovini 1954. godine. Sreski odbor je uzeo učešća u akciji za podizanje spomenika palim borcima NOR-a. Obaveštavajući o ovom poduhvatu Glavni odbor Saveza ratnih vojnih invalida NR Srbije, sreski odbor je izložio celokupnu ideju. Spomenik je trebalo, po njihovoj zamisli, da bude jedan od najlepših u zemlji. Planirano je da spomenik bude otkriven 7. jula 1955, kao i da se do tada uradi i spomen kosturnica i uredi park. Predviđeno je da spomenik bude visok trideset metara sa postoljem, i da predstavlja Stevana Filipovića, u položaju sa podignutim rukama, kao pred svoje vešanje. Prema procenama, izgradnja i podizanje spomenika, pored dobrovoljnog rada koji bi organizovao SSRNJ, koštala bi oko 30 000 000 dinara. Računalo se da će se na osnovu dobrovoljnih priloga sakupiti 15 000 000, a da će drugu polovinu izdvojiti iz svojih budžeta srezovi koji učestvuju u izgradnji (pored valjevskog to su još ljiški, tamnavski, posavo-tamnavski, rađevski, azbukovački i podgorski) i Izvršno veće NR Srbije. U Valjevskom srezu je obrazovan odbor za izgradnju spomenika, čiji je sekretar bio Živko Kotarac, ujedno i sekretar Sreskog odbora Saveza ratnih vojnih invalida. Takođe, u svim osnovnim organizacijama Socijalističkog saveza radnog naroda, sindikalnim podružnicama, podružnicama i udruženjima penzionera formirani su odbori od tri do pet članova u koje su ušli i predstavnici osnovnih organizacija Saveza ratnih vojnih invalida. Prikupljanje priloga vršeno je specijalnim novčanicama, na koje bi svako napisao sumu koju želi da priloži, i koju će davati u ratama.

Na osnovu svega izloženog, traženo je od Glavnog odbora da iz svog budžeta odredi i isplati 200 000 dinara na ime priloga za izgradnju spomenika. Izrada spomenika ipak nije tekla po planu, pa je Sreski odbor 25. juna 1960. godine obavestio opštinske odbore da se radovi privode kraju, kao i da je plan da se svečano otkrivanje spomenika održi 15. septembra iste godine, na Dan oslobođenja Valjeva (MIAV, FSRVI, K-26). Ipak, bio je 14. oktobar 1960. godine kada je Sreski odbor obavestio opštinske odbore da će se otkrivanje spomenika poginulima u Revoluciji valjevskog kraja definitivno održati 23. oktobra, bez obzira na vremenske uslove, i zahtevao od njih da organizuju što masovniju posetu (MIAV, FSRVI, K-26). Zna se da je spomenik postavljen (pošto se i danas nalazi na brdu Vidraku iznad Valjeva), ali sve izloženo pokazuje da su postojale velike teškoće koje su ometale normalno izvođenje radova i ispunjenje planova. Iako je teško utvrditi koje su teškoće bile u pitanju, njihove posledice su očigledne – umesto 7. jula 1955, spomenik je otkriven 23. oktobra 1960. godine, sa zakašnjenjem većim od pet godina. Naravno, odgovornost za ovo ne snosi Sreski odbor.

Sigurno najveći projekat u ovom polju bila je planirana izgradnja Doma invalida u Valjevu. Taj zadatak zahtevao je najviše planiranja, finansijskih sredstava i vremena kako bi bio ostvaren. Nije poznato kada se prvi put pojavila ideja o izgradnji Doma invalida, ali uvidom u građu može se zaključiti da se u realizaciju ovog projekta krenulo 1957. godine. Tada je Sreski

odbor Saveza ratnih vojnih invalida pisao Republičkom odboru za Narodnu republiku Srbiju, obaveštavajući ga o zamisli izgradnje: predviđena je zgrada od tri sprata – u prizemlju bi bila jedna sala koja bi mogla da primi osnovni broj članova na konferencijama i sastancima, dve kancelarije (jedna za svakodnevnu službenu upotrebu, jedna da može služiti za šah i čitaonicu) i jedan bife srednje veličine; na prvom spratu dva jednosobna stana; na drugom spratu dva dvosobna stana; na trećem spratu bi se nalazile trokrevetne sobe, koje bi se koristile za prenočište invalida koji su u prolazu, tj. koji u Valjevu obavljaju neke svoje poslove koji traju duže od jednog dana. U slučaju da nema takvih invalida, sobe bi se mogle izdavati drugim ljudima kao prenočište, te bi takva zarada mogla koristiti Savezu (MIAV, FSRVI, K-24). Ovakav plan bio je izuzetno dobra zamisao, jer bi se izgradnjom takvog zdanja rešili neki važni problemi – Sreski odbor bi konačno imao svoje stalne prostorije, koje bi bile u njegovom vlasništvu i na koje ne bi plaćao zakup; izgradnjom nekoliko stanova bilo bi rešeno stambeno pitanje nekoliko invalidskih porodica; izdavanjem soba bila bi prihodovana sredstva koja bi mogla biti korišćena za dodatnu pomoć članovima itd.

Isti dokument otkriva i kakva je bila početna pozicija Sreskog odbora po pitanju prikupljenih sredstava. U tom dokumentu obaveštavaju da su dobili besplatno od NOO Valjevo plac u vrednosti od 320 000 dinara, u blizini centra grada, da je fabrika „Krušik” besplatno ustupila svoja motorna vozila za prevoz celokupnog materijala, ciglarsko preduzeće „Boričevac” odobrilo davanje 10 000 cigli besplatno, šumska uprava u Valjevu ponudila građu po znatno nižim cenama od tržišnih, preduzeće za proizvodnju kreča iz Lajkovca obećalo dva vagona negašenog kreča bez taksi i poreza, narodni odbori opština i sreza obećali pomoć od 1 500 000 dinara, a aktivirano je i skupljanje dobrovoljnih priloga, ne samo kod članova, već kod celog građanstva. Zato su odštampane zahvalnice ukupne vrednosti 2 000 000 dinara, ali je izraženo mišljenje da će i to uskoro nestati. Takođe, invalidi opštine Divci i dela opštine Valjevo prihvatili su dobrovoljni rad na prevlačenju peska, invalidi opštine Valjevo prihvatili su dobrovoljni rad na zemljanim radovima i istovaru materijala (MIAV, FSRVI, K-24).

Sve navedeno u pismu stvara sliku posla čija je realizacija započeta sa izuzetnim uspehom i sigurno je ulivalo optimizam svima koji su u njoj učestvovali. Očekivalo se da će biti skupljena sredstva i materijal u vrednosti od 6 000 000 dinara, a pretpostavljalo se da će zgrada koštati ukupno 10 000 000 dinara. Zato je tražena novčana pomoć od Glavnog odbora, kako bi radovi što pre bili privedeni kraju. Članovi Sreskog odbora su u pismu istakli da „smo u stanju se prihvatiti ovakvog poduhvata, od koga nećemo odustati, pa makar radovi trajali duži period” (MIAV, FSRVI, K-24). Ovom rečenicom potvrđen je pretpostavljeni optimizam i rešenost članova Sreskog odbora da ovaj projekat bude uspešno okončan.

Ubrzo se pristupilo prikupljanju dodatnih sredstava. Sponzori su traženi na sve strane. Pomoć su pružili Opštinski odbor Saveza ratnih vojnih invalida Pričević (10 000 dinara) i Trgovinsko preduzeće „Kolubara” (5 000 dinara), kao i članovi Opštinskog odbora u Osečini (ukupno 99 000 dinara).

Ipak, daleko je više bilo onih koji su odbili da pomognu – na molbe Sreskog odbora negativno su odgovorili trgovinsko preduzeće „Budućnost”, Elektrotehničko zanatsko preduzeće „Elektron” Valjevo, NOO Belanovica, Zanatska komora sreza Valjevo, trgovinsko preduzeće „Valjevo”, Komunalno preduzeće „Vidrak”, Opšta bolnica „Dr Miša Pantić”, svi sa razlogom nedostatka sredstava.

Nije poznato da li su u očekivanih 6 000 000 dinara bili uračunati i potencijalni prihodi od pomoći svih onih koji je nisu mogli pružiti. Sreski odbor je nastojao i da sredstva prikupi putem prodaje posebnih zahvalnica. Ovakav pristup prikupljanju novca bio je kreativan, ali se njegovoj realizaciji isprečilo dosta poteškoća. Opštinski i mesni odbori obaveštavali su kako nemaju uspeha i slabo prodaju zahvalnice, a dešavalo se i da ima organizacija koje su preuzele zahvalnice a potom nisu sakupile ni dinara, ili da su određeni članovi zaduženi za prodaju novac zadržavali kod sebe.

Sreski odbor je pokušao da dođe do dodatnih sredstava prodajom sopstvenog placu u Valjevskoj Kamenici. Odluku je prvo doneo lokalni odbor u Kamenici, koji je odlučio da sva sredstva usmeri na izgradnju Doma invalida, a da plac prvo ponudi svojim članovima invalidima (jer je bilo nekih čije stambeno pitanje nije bilo rešeno) (MIAV, FSRVI, K-22). Ipak, Sreski odbor je odlučio da plac ponudi na licitaciji, kako bi postigao veću cenu. Taj postupak Sreskog odbora Opštinski odbor je protumačio kao kršenje sopstvene odluke, koju je stavio van snage (samo dve nedelje nakon donošenja) i doneo novu odluku, prema kojoj će na pomenutom placu biti podignut malinjak, od koga bi invalidi imali mnogo više koristi (MIAV, FSRVI, K-22). Nesporazum je trajao do aprila naredne godine, kada je postignut dogovor da se deo placu proda, a drugi deo ostane Opštinskom odboru (MIAV, FSRVI, K-22).

Ipak, u vremenu između izbijanja i razrešenja nesporazuma između Sreskog i Opštinskog odbora oko prodaje placu, Sreski odbor je u februaru 1958. godine obavestio Glavni odbor o svom odustajanju od izgradnje Doma invalida (MIAV, FSRVI, K-22). Razlog odustajanja bilo je stanje smeštaja u kome su boravili članovi Saveza – njihove kuće i stanovi. Činjenica da je samo u Valjevu u tom trenutku bilo čak 37 invalida bez stana, a da su mnogima stanovi bili „vlažni i nepodobni za život” presudila je da se odustane od najambicioznijeg projekta, a sva sredstva usmere na izgradnju stanova (u jednoj od zgrada bila bi jedna kancelarija za Odbor). Do tada je bilo prikupljeno oko milion dinara, dok je sa Narodnim odborom sreza dogovoreno njegovo učešće sa još dva miliona dinara, dok se planiralo da se prodajom zahvalnica sakupi još tri miliona. Kako je planirana cena radova bila čak 12 000 000 dinara, od Glavnog odbora je zatražena novčana pomoć u visini polovine vrednosti radova (MIAV, FSRVI, K-22). Nije poznato kakav je bio odgovor Glavnog odbora. Treba pohvaliti plemenitu nameru Sreskog odbora da jednom krupnom investicijom pokuša da reši stambeno pitanje svojih članova, ali nije jasno kako su planirali da uspešno izvedu radove koji su duplo skuplji od onih koje već nisu realizovali usled raznih poteškoća.

U decembru 1959. godine Sreski odbor je ovlastio jedno lice da pregovara sa sreskim sindikalnim većem o učešću u izgradnji Doma sindikata, gde bi i Sreski odbor dobio svoje prostorije, a krajem 1960. godine odlučeno je da se kompletna sredstva od 687 243 dinara uplate na račun Sreskog sindikalnog veća, a da se račun sa koga je novac uplaćen ugasi (MIAV, FSRVI, K-26). Uplatom ovih sredstava konačno je završena priča o Domu invalida, koji nikada nije izgrađen. Sreski odbor Saveza ratnih vojnih invalida nije uspeo da reši brojne organizacione i finansijske probleme koji su ga mučili, pa je rešenje za svoje prostorije morao da traži u saradnji sa drugim organizacijama.

Zaključak

Zadatak ovog istraživanja bio je da pruži uvid u to koji su bili oblici brige o ratnim vojnim invalidima nakon Drugog svetskog rata, i kakvu je ulogu u tome, ali i drugim relevantnim pitanjima, imao Savez ratnih vojnih invalida na području Valjevskog sreza. Iz analize građe o radu Odbora, proizilazi osnovni zaključak da je Sreski odbor dosta pomagao svojim članovima. Bilo u materijalnom ili nematerijalnom smislu, njegove akcije u većini slučajeva dovodile su do poboljšanja uslova života ratnih vojnih invalida i njihovih porodica. Po pitanjima lečenja i očuvanja zdravlja, pre-kvalifikacije, školovanja, zaposlenja, brige o deci palih boraca i stambenog pitanja, Sreski odbor postupao je u skladu sa svojim mogućnostima, najčešće adekvatno odgovarajući svim izazovima. Na brojnim poljima je ostvaren napredak po pitanju invalidske zaštite i pomoći invalidima. Ipak, ono što kvari ovu sliku jeste to što je Sreski odbor nekim svojim aktivnostima uspeo da izgubi poverenje nekih svojih članova.

Rad Odbora koji je uložen u cilju očuvanja uspomena na Narodno-oslobodilačku borbu bio je opsežan. Organizacija literarnih konkursa, održavanje predavanja, pa i izgradnja manjih spomen obeležja u valjevskom kraju, pokazali su da je invalidskoj organizaciji ovo pitanje bilo izuzetno važno. Kruna svih ovih aktivnosti bilo je podizanje velikog spomenika poginulim borcima valjevskog kraja na brdu Vidrak (u čemu je učestvovala i invalidska organizacija), čime je zaokružen rad Sreskog odbora u ovoj oblasti, iako invalidska organizacija ovde nije postupala samostalno, već u saradnji sa drugim društveno-političkim organizacijama i organima vlasti.

Na osnovu izveštaja koji se odnose na prikupljanje članarine i dostavu Invalidskog lista, glavnog glasila Saveza, stiče se dojam da administracija Odbora nije bila dovoljno efikasna, što je ostavljalo prostora za velike propuste koji su koštali Sreski odbor. Potpuna evidencija članstva nikad nije napravljena. Sreski odbor nikada nije uspeo da izgradi svoje sopstvene prostorije, niti da ostvari bolje rezultate kada je u pitanju stambena izgradnja. Takođe, pokazalo se da administrativni problemi nisu bili jedini koji su kočili dalji razvoj invalidske organizacije. Ogroman procenat seoskog i često nepismenog stanovništva, njegova razumljiva vezanost za svoja poljoprivredna imanja i mali odziv u akcijama koje je Savez pokretao

– sve je to otežavalo rad Odbora. Suština ovih problema, međutim, nije bila u prirodi članstva, već u ne sasvim adekvatnom delovanju Odbora i sistemu koji ponekad funkcionisao tako, kao da je bio namenjen za neke drugačije članove.

Izvori

MIAV, FSOSRVI, K-22 (Međupštinski istorijski arhiv Valjevo, Fond Sreskog odbora Saveza ratnih vojnih invalida, kutija 22)

MIAV, FSOSRVI, K-23

MIAV, FSOSRVI, K-24

MIAV, FSOSRVI, K-25

MIAV, FSOSRVI, K-26

MIAV, FSOSRVI, K-27

Literatura

Jovanović Ž. 2001. *Valjevo pod okupacijom 1941-1944*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije

Kraljevski B. 1961. *Ratni invalidi Jugoslavije*. Beograd: Invalidski list

Radić S. 1987. Socijalno odeljenje Okružnog narodnog odbora u Valjevu (1944-1947). *Glasnik Istorijskog arhiva Valjevo*, 22: 115.

Radić S. 2007. Ratna šteta u Valjevskom kraju 1944-1945 – prijave. *Glasnik Istorijskog arhiva Valjevo*, 41: 195.

Tripković M. 1974. Borbe za oslobođenje Valjeva i valjevskog kraja 1944. godine. *Glasnik Istorijskog arhiva Valjevo*, 9: 5.

Pavle Ignjatović

County Board of the Alliance of Disabled War Veterans of Yugoslavia of Valjevo County 1950–1962

The goal of this project was to examine the work of the Alliance of Disabled War Veterans of Yugoslavia on the territory of Valjevo county, by researching the work of the County Board and all other boards which have worked on its territory. We wanted to come to conclude if the care for the disabled veterans was adequate and whether the Alliance fulfilled all the tasks which it had set out for itself. During the research, archival documents from the Intermunicipal Historical Archive in Valjevo, Alliance of Disabled Veterans of Yugoslavia – County board Valjevo fund, and literature that originated in the period of the Alliance's existence were used. The

work is temporarily limited to a period from 1950, which is the starting year of the fund, to 1962, when the Alliance finished its existence and merged into a newly formed fighters' organization – SUBNOR. The research has shown that the County board was active on the matters of protection of disabled veterans, their rehabilitation, and employment, but it also took care of their family members, especially those of fallen fighters' and disabled veterans' children. It cooperated with other fighters' organizations aiming to improve the situation of its members even more. Also, special attention was given to building a cult of disabled veterans in Yugoslav society, preserving memories of the People's Liberation Fight and fallen fighters. Nevertheless, there were many errors in its work. The fact that during its whole existence the County board never succeeded in collecting payments for membership or the magazine of the Alliance, designed for its members, or even at making a record of members, speaks of serious problems which existed in the Board's work.

